

Prądnik. Prace Muz. Szafera	17	167–194	2007
-----------------------------	----	---------	------

TERESA HOLCEROWA

pl. Matejki 1a m. 4a
31–157 Kraków

**BAROKOWY ZESPÓŁ ARCHITEKTONICZNO-PRZESTRZENNY
TZW. PUSTELNI BŁ. SALOMEI W GRODZISKU,
POWSTAŁY W 4. ĆWIERCI XVII – POCZĄTEK XVIII W.**

**Baroque architectural spatial complex of the Blessed Salomea's Hermitage in
Grodzisko near Skała from the turn of the 18th century**

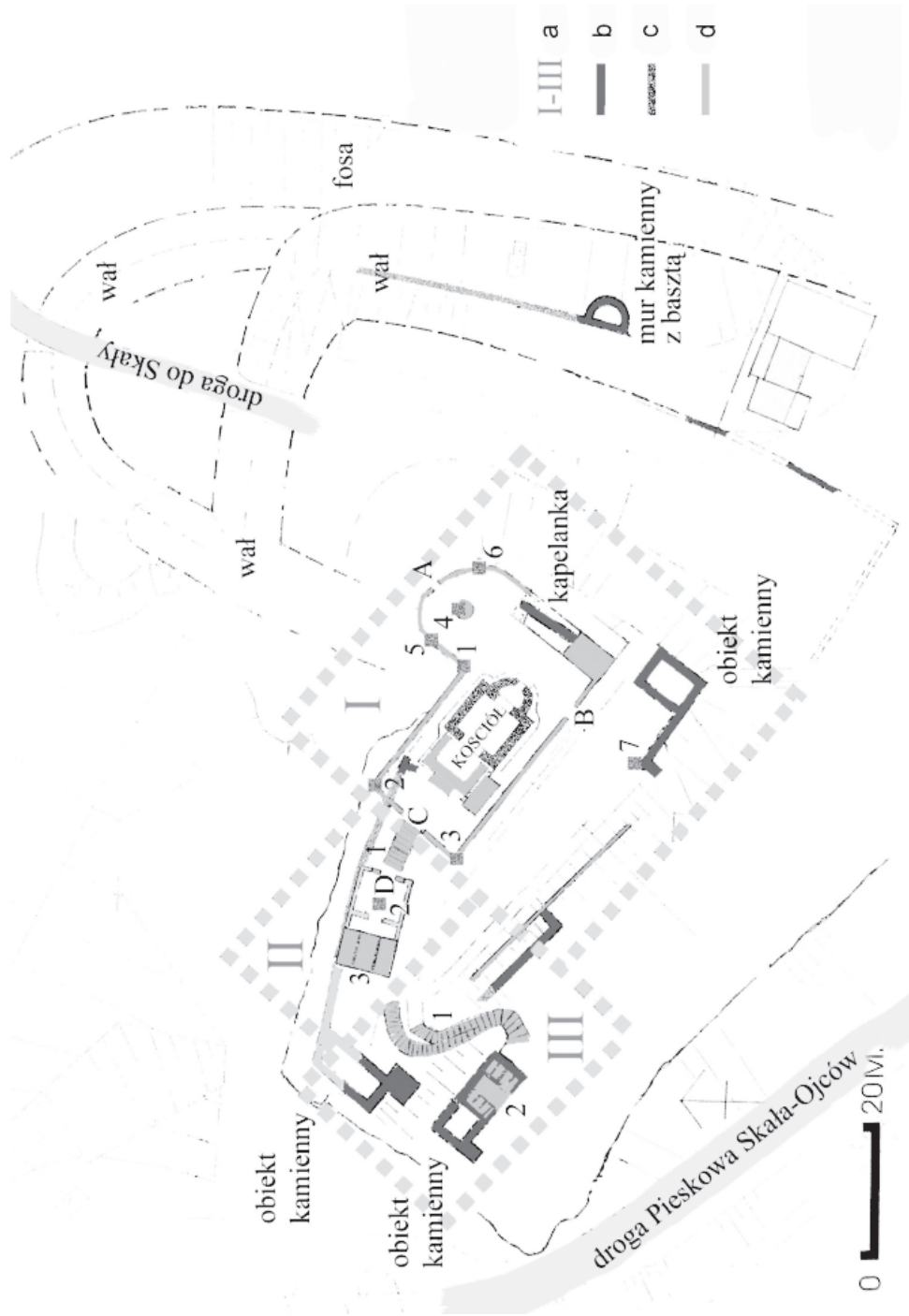
ABSTRACT. A short story of the Baroque architectural spatial sacred complex built at the turn of the 18th century on the ruins of a medieval castle from the 13th century. The three module complex was founded in praise of Blessed Salomea by the priest Sebastian Piskorski who named it the Hermitage of Blessed Salomea. The buildings and their interior decorations have broad and interpenetrating religious meanings and allegorical themes. Perfectly set in the dramatic scenery of the Prądnik Valley, the Hermitage needs undertaking comprehensive research and conservation works conducted according to a well worked out detailed plan.

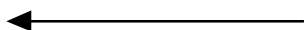
KEY WORDS: Grodzisko – the Blessed Virgin Mary's Rock, architectural spatial layout, Hermitage, cave-chapels, artificial grottos, religious meanings – allegorical themes.

GENEZA POWSTANIA PUSTELNI

Pustelnia powstała w granicach Ojcowskiego Parku Narodowego na zalesionym skalnym cyplu, opadającym ku Dolinie Prądnika, w miejscu jej największego przewężenia. Cypel ten od zachodu urywa się pionową ścianą, a od północy jego zbocza wykazują znaczną stromiznę. Droga dojazdowa od odległego o około 1,5 km na wschód od miasta Skała, prowadzi po łagodnie opadającym w kierunku południowo-wschodnim terenie (ryc. 1, 2).

Historia powstania *Pustelni* sięgająca drugiej połowy XIII w. związana jest z tradycją osadzenia tu – w obrębie warownego założenia obronnego – klauzurowego, żeńskiego konwentu sióstr klarysek reguły św. Franciszka. Należy podkreślić, że główna funkcja Grodziska – taka nazwa przyjęła się powszechnie dla omawianego założenia – związana była, w tym czasie, z walkami o senioralną dzielnicę Ziemi Krakowskiej, prowadzonymi w okresie rozbicia dzielnicowego pomiędzy książętami piastowskimi. Część badaczy historii Grodziska poddaje w wątpliwość fakt udostępnienia przez księcia krakowskiego (od 1243 r.) Bolesława Wstydliviego grodu-zamku jako schronienia swej siostry Salomei, wdowie po Kolomanie węgierskim, Królu Halickim, wówczas klarysce z konwentu w Zawichoście. Przyjmuje się, że zawichojskie klaryski zmuszone do opuszczenia macierzystego klasztoru, osiadły około lat 1259–1262 na *Skale NMP* identyfikowanej z Grodziskiem. Tu miały

Ryc.1. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Etapy zabudowy wzgórza i topografia obiektów wchodzących w skład Pustelni: a – człony założenia; b – przed 1642 r.; c – 1642–1677; d – 1677 r. – pocz. XVIII w. I człon: 1 – posąg Bolesława Wstydlwego; 2 – posąg św. Kingi; 3 – posąg Kolomana węgierskiego, Króla Halickiego; 4 – kolumna bł. Salomei, obecnie z posągiem św. Klary; 5 – posąg Henryka Brodatego (odlew renesansowej rzeźby); 6 – posąg św. Jadwigi Śląskiej; 7 – nieistniejąca kaplica Chrystusa Ubiczowanego. A–C – bramki w murze otaczającym teren przykościelny tzw. Cmentarz. II człon: 1 – schody; 2 – rzeźba słonia z posągiem Matki Boskiej Wniebowziętej; 3 – kaplice: Zaśnięcia Matki Boskiej (środkowa), św. Jana Chrzciciela (prawa), św. Marii Magdaleny (lewa). D – bramka w nieistniejącym obecnie murze wydzielającym teren przed kaplicami. III człon: 1 – schody tzw. Stopnie Różańcowe; 2 – Pustelnia bł. Salomei tzw. Cella Błogosławionej. Wg planu „Sytuacja wykopów archeologicznych, 2000 r.”. Opracowanie autorki

Fig. 1. Hermitage of blessed Salomea in Grodzisko near Skała. Development stages and topography of the hill (study by author). a – module; b – since 1642; c – 1642–1677; d – 1677 r. – beginning XVIII c. Module I: 1 – the Statue of Boleslaus the Bashful; 2 – the Statue of St Kinga; 3 – the Statue of Coloman the Hungarian, the Halite King; 4 – the Column of blessed Salome, now the column with the Statue of St Clare; 5 – the Statue of Henry Bearded (to cast of Renaissance Sculpture); 6 – the Statue of St Hedwig Silesian; 7 – the no existing chapel of Whipped Christ. A–C – gates into a wall around the church. Module II: 1 – stairs; 2 – the sculpture of elephant carries the Virgin Mary Entranced; 3 – chapels: Oversleep Virgin Mary (in middle), St John Baptism-man (on right), St Mary by Magdalene (on left). Module III: 1 – stairs so-called Rosary Steps; 2 – Hermitage of Blessed Salomea so-called the Cell of Blessed. After „Sytuacja wykopów archeologicznych, 2000 r.”. Elaborated by the author

Ryc. 2. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Widok ogólny od południa. Na pierwszym planie, na stoku wzniesienia, widoczny budynek tzw. Celi Błogosławionej Salomei (III człon); za nim, powyżej, budowla mieszcząca trzy kaplice poprzedzone rzeźbą słonia z obeliskiem zwieńczonym figurą Matki Boskiej (II człon); po prawej stronie, na kulminacji wzgórza, kościół otoczony murem, w którym widoczna jedna z bramek (B) oraz dom dla kapelana (I człon). Fot. Z. Holcer, 2002

Fig. 2. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. A panoramic view from the south. In the foreground, on the hillside, the building of the so-called Cell of the Blessed (module III); behind and above the building housing three chapels and in front of it the sculpture of an elephant with an obelisk crowned by the statue of Mother of God (module II); to the right, on the hilltop, the church surrounded by the wall with visible one of the gates (B) and the house for a chaplain (module I). Photo by Z. Holcer, 2002

Ryc. 3. Posiadłości klasztoru Klarysek w XIII i XIV w. w Dolinie Prądnika i Dłubni wg. J. Stoksik (1961)

Fig. 3. Estates of Saint Clare's convent in the rivers Prądnik and Dłubnia valley in the 13th and 14th centuries according to J. Stoksik (1961)

wzniesie kościół p.w. św. Marii Magdaleny oraz klasztor. Równocześnie Bolesław Wstydlivy nadał im szereg przywilejów uposażeniowych stanowiących podstawę ekonomiczną funkcjonowania klasztoru klarysek oraz zapewne braci z zakonu franciszkanów, którzy pełnili dla sióstr posługę duchowną. W 1267 r. Salomea lokuje miasto Skałę. W rok później umiera w swojej pustelni w aurze świętości i tu zostaje pochowana. W połowie następnego roku jej zwłoki zostały przeniesione do kościoła franciszkanów w Krakowie. Trwające po śmierci Bolesława Wstydliviego (1279 r.) walki o sukcesję krakowską spowodowały między innymi likwidację konwentu skalskiego. Ostatecznie w latach 20. XIV w. klaryski osiadły w Krakowie w klasztorze przy kościele św. Andrzeja, zachowując dobra skalskie nadane im w drugiej połowie XIII w.

Wśród badaczy zajmujących się historią założenia obronnego – Grodziska – oraz domniemanego miejsca osadzenia na jego terenie klauzurowego, żeńskiego klasztoru, spotykamy znaczne rozbieżności poglądów. Ich omówienie nie mieści się jednak w ramach niniejszego opracowania, jakkolwiek na ten temat istnieje bogata literatura przedmiotu¹. Na załączonym planie sytuacyjnym ilustrującym w ogólny sposób fazy zabudowy na terenie wzniesienia widoczne są średniowieczne ziemno-murowane reliktu umocnień obronnych.

Po definitywnym opuszczeniu przez klaryski klasztoru *na Skale NMP*, zrujnowany klasztor nie był obiektem zainteresowania konwentu krakowskiego. Brak przekazów archiwalnych od lat 20. XIV w., dotyczących Grodziska jako byłej siedziby klasztoru klarysek, nie pozwala na prześledzenie dalszych losów obiektu. Interesujący – w tym aspekcie – jest dokument z 1396 r. ustalający granice pomiędzy dobrami skalskimi należącymi do krakowskich klarysek (ryc. 3), a dobrami królewskimi należącymi do pobliskich zamków w Ojcowie (od południa) i Pieskowej Skale (od północy). Komisja ustalająca owe granice, w których brała udział również ksieni krakowskich klarysek, stwierdziła, iż przebiega ona u podnóża zamku zwanego pospolicie Grodzisko (*sub castello dicto vulgariter Grodzisko*) nie nie wspominając o klasztorze².

¹ por. ostatnie publikacje: M. Rokosz, *Grodzisko skalskie nad Prądnikiem albo tak zwana Pustelnia Bł. Salomei w XIII w.*, „Prądnik, Prace i Materiały Muzeum im Wł. Szafera”, t. 10, Ojców 1995, s. 19–43; Z. Holcer, *Zarys historii Grodziska koło Skały w średniowieczu*, [w:] J. Partyka (red.), *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Ojców 2001, s. 354–370; S. Kołodziejski, *XIII-wieczne budowle warowne w dolinie Prądnika*, „Teki Krakowskie”, t. 5, 1997, s. 71–80; tenże: *Średniowieczne budowle obronne na terenie Jury Ojcowskiej w świetle wyników nowszych badań*, Ojców 2006, s. 15–19; J. Stoksik, *Powstanie i rozwój klasztoru Klarysek w Krakowie w XIII i XIV w.*, „Rocznik Krakowski”, t. 35, 1961, s. 91–125.

² por. Z. Holcer, *Zarys historii Grodziska*, op. cit., s. 367.

Ryc. 4. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Kościół – widok od frontu po adaptacji w latach 70–90. XVII w. starszej kaplicy z 1642 r.; poniżej gzymsu widoczne fragmenty dekoracji malarskiej absydy dawnej kaplicy oraz kamienny wążek jej ściany północnej (I człon założenia). Fot. M. Wojenka, 2005

Fig. 4. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. The church – the frontal view after the conducted in the 1670s–1690s conversion of the older chapel from 1642; below the cornice visible fragments of a painting once decorating the apse of the former chapel and a stony motif of its north wall [module I of the layout]. Photo by M. Wojenka, 2005

W drugiej połowie XV w. Jan Długosz w swych *Rocznikach* wspomina wyłącznie o zamku wzniesionym nad rzeką Prądnik, leżącym koło miasta Skała, z którego w tym czasie zachowały się jedynie *resztki*³. Nie wzmiankuje on jednak o byłym klasztorze.

Tradycja istnienia w średniowieczu klasztoru na terenie zamku książęcego w Grodzisku, identyfikowanego ze *Skałą NMP*, przetrwała jednak do lat 40. XVII w.. W związku z rozpoczęciem w 1630 r. procesu beatyfikacyjnego Salomei, ówczesna ksieni krakowskich klarysek, Eufrozyna Stanisławska, funduje na kulminacji wzniesienia niewielką, orientowaną kaplicę p.w. Wniebowzięcia NMP z półokrągłą absydą (ryc. 4). Poświęcił ją w 1642 r. sufragan Krakowski Mikołaj Oborski, biorący udział w postępowaniu beatyfikacyjnym. Ksieni *do teyże kaplicy kupiła dom z ogrodem księdzu kapelanowi*⁴. Omawiana kaplica, zachowana do dziś w obrębie obecnego kościoła, powstała przy częściowym wykorzystaniu relikwów średniowiecznej, kamiennej zabudowy wzgórza⁵.

³ jw.

⁴ *Akta klasztoru SS Klarysek przy kościele Św. Andrzeja w Krakowie (przepisane ze starych co do roku (...), które poczynają się od roku 1596 do roku 1747)*, rkps. niedat. z pocz. XIX w., sygn. 38/A, s. 9. Por. T. Holcerowa, *Barokowe założenie architektoniczno-przestrzenne Pustelni bł. Salomei w Grodzisku koło Skały, dokumentacja historyczna*, cz. I, maszynopis, Kraków 1982–1983. Pracownia Konserwacji Zabytków o/Kraków, Archiwum Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie (cyt. Archiwum WKZ).

⁵ więcej o kaplicy – patrz. s. 182 i 183 niniejszego opracowania.

Ryc. 5. Portret ks. Sebastiana Piskorskiego, fundatora Pustelni bł. Salomei na Skale NMP w Grodzisku, umieszczony w jego epitafium z 1722 r. w kościele kolegiackim p.w. św. Anny w Krakowie. Autor nieznany. Fot. Ł. Holcer

Fig. 5. Portrait of the priest Sebastian Piskorski, the founder of the Hermitage of Blessed Salomea on the Blessed Virgin Mary's Rock in Grodzisko, placed in his epitaph in the collegiate church of Saint Ann's in Krakow. The author unknown. Photo by Ł. Holcer

W 1663 r. Komisja beatyfikacyjna, w której skład wchodził również ww. sufragan Oborski, udała się do Grodziska. Tam z dawnego klasztoru i grodu zastała Komisja zaledwie ślady nieco rozwalonych murów, baszt i wałów; natomiast pod ziemią dochowały się w całości wielkie piwnice grobowe (?), a w podwórzu głęboka studnia. Komisja wzmiankuje również o istnieniu kościółka⁶, który należy identyfikować z kaplicą wzniesioną przez klaryski w 1642 r. Ostatecznie Salomea została zaliczona w poczet błogosławionych dekretem papieskim w 1673 r.⁷

POWSTANIE PUSTELNI BŁ. SALOMEI NA SKALE NMP W GRODZISKU

Postać fundatora, autora programu ideowego Pustelni

Inicjatorem, projektodawcą i współfundatorem barokowego architektoniczno-przestrzennego zespołu *Pustelni bł. Salomei na Skale NMP w Grodzisku*, a także autorem jej programu ideowego był ks. Sebastian Jan Piskorski⁸, człowiek wszechstronnie wykształcony, profesor i wielokrotny rektor Akademii Krakowskiej, związany z dworem króla Jana III Sobieskiego, wychowawca jego najstarszego syna, królewicza Jakuba. Piskorski jest też znany z wielu przedsięwzięć artystycznych. Na ich czele – poza Pustelnią w Grodzisku –

⁶ Z. Holcer, o. c., s. 367. Autor cytuje fragmenty zaginionego protokołu Komisji, wg: A. Karwacki, *Błogosławiona Salomea za życia i po śmierci w siedemsetletnią rocznicę jej urodzin*, Kraków 1911, s. 171–172.

⁷ Szczegółowy opis kilkudziesięcioletniego postępowania związanego z procesem beatyfikacyjnym Salomei przedstawił Koniar M., *Proces beatyfikacyjny bł. Salomei*, [w:] J.M. Małecki (red.), *Z przeszłości Krakowa*, Warszawa – Kraków 1989, s. 69–94.

⁸ W. Baczkowska, *Piskorski Sebastian, Jan*; [w:] „Polski Słownik Biograficzny”, t. 26, z. 108, 1981, s. 559–561; J.S. Samek, *Ksiądz Sebastian Piskorski (1636–1707) wzór kapłana i uczonego*, [w:] J. Szczurek (red.), *Kapłaństwo służebne w życiu i nauczaniu Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 225–231.

wysuwa się przede wszystkim budowa kościoła akademickiego św. Anny w Krakowie (1689–1703). Jako znakomity erudyta i znawca literatury emblematycznej dla obu wspomnianych obiektów opracował programy ideowe.

Założenie Pustelni wiązało się bezspornie ze wzmożeniem kultu Salomei po jej beatyfikacji w 1673 r. Ścisłe związki ks. S. Piskorskiego z krakowskimi klaryskami, których był spowiednikiem od 1676 r., tłumaczą jego szczególne zainteresowanie Grodziskiem, jako miejscem, w którym wg tradycji, żyła i zmarła Błogosławiona. Według słów samego Piskorskiego, już w 1677 r., klaryski powierzyły mu opiekę nad kaplicą (z 1642 r.) będącą w złym stanie i pozbawioną kapłana⁹. Fakt ten stał się inspiracją dla Piskorskiego, który *zrównawszy naprzód wierzch góry, kupy rumów y chrostów powikłanych geste pniaki z korzeniem wydarszy*¹⁰ przystąpił do prac nad powstaniem architektoniczno-przestrzennego zespołu *Pustelni*. Literackim uwieńczeniem tego przedsięwzięcia było wydanie w 1691 r. dwuczłonowej, łacińsko-polskiej książeczki. Jej pierwsza część w wersji polskiej została zatytułowana *Kwiecie Żywota B. Salomei Panny (...) rozkwitłe, Wydaniem X. M. Sebastiana Piskorskiego (...) Pustynie B. Salomei na Skale S. Maryey Kapłana ... Roku Pańskiego 1691 w Krakowie* (...). W dwudziestu czterech złożonych, emblematycznych *Kwiatach* autor przedstawił najważniejsze wydarzenia z życia i kultu Błogosławionej, wzbogacone ilustracjami. Druga część publikacji to *Kwiatki Świętej Pustynie B. Salomei Panny na Skale s. Maryey*¹¹ dedykowana ówczesnej ksieni klarysek krakowskich Ludwinie Zamojskiej. Ta część stanowi rodzaj przewodnika po omawianym założeniu istniejącym już w 1691 r. w głównych zrębach, jakkolwiek jeszcze nie w pełni ukończonym.

Wnikliwą interpretację treści ideowych *Pustelni*, zawartych w *Kwiatach* opublikował w 1987 r. J. Dreścik¹². Prawidłowe odczytanie owych treści ma nie tylko znaczenie poznawcze, ale też jest niezbędne przy programowaniu prac badawczych i konserwatorskich.

Ogólna charakterystyka i topografa obiektów składających się na trójczłonowy zespół Pustelni założonej przez ks. S. Piskorskiego

Na wstępie należy zaznaczyć, że niniejsze omówienie problematyki Pustelni ma na celu konfrontację jej opisu zawartego w *Kwiatach* ze stanem obecnym. Jest on bowiem wynikiem zmian, które nastąpiły w ciągu kolejnych lat funkcjonowania założenia. Dotyczą one przede wszystkim postępującej degradacji poszczególnych obiektów i ich wystroju plastycznego, przy zachowaniu początkowej koncepcji trójczłonowego układu przestrzennego *Pustelni*.

⁹ por. przyp. 11, *Kwiecie żywota...*, Kwiat XXI:... *Ta* [kaplica – przyp. Autora] *jednak czy to zaniedbaniem budowniczym, czyli co więcej ma bydź rozumiano, skrytym Opatrzności wzruszeniem, aby wspanialszemu wystawieniu y ozdobom wszystkiego Mieysca Świętego wyżmienitszym ustąpiła, we trzydzieści pięć lat czasu bliskiego, skłoniła się do upadania (...).*

¹⁰ por. przyp. 11 *Kwiatki... Kwaterna Kwiatków Świętej Pustynie.*

¹¹ Piskorski S., *Flores vitae B. Salomeae Virginis... Authore M. Sebastiano Piskorski VI.D. et professore In Alma Universitate MDC. XCI.* (wyd. późniejsze: Kraków 1734; Warszawa 1735). Tytuł cz. drugiej: *Fosculi Sacrae B. Salomeae Virginis in Lapide S. Mariae... (Kwiatki żywota...)*. Ks. Piskorski zadedykował *Kwiecie żywota...* swemu wychowankowi, królewiczowi Jakubowi z okazji jego ślubu z księżniczką naumburską Elżbietą, *W sam dzień Wesela, 25 miesiąca Lutego w Warszawie, Roku Pańskiego 1691.* Ilustracje w *Kwiatach żywota (Flores vitae)* przypisano Jerzemu Elektorowi Siemiginowskiemu-Szymonowiczowi, grafikowi i malarzowi Jana III Sobieskiego, który na zlecenie ks. Piskorskiego wykonał m.in. obraz Św. Anny Samotrzeć do ołtarza głównego w krakowskim kościele św. Anny. Por. J. Ostrowski, *Flores vitae B. Salomeae, nieznanzy cykl graficzny Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 35, 1973, s. 43–52.

¹² J. Dreścik, *Kwiatki Świętej Pustynie B. Salomei Panny, na Skale S. Maryey, Treści ideowe barokowej Pustelni Bł. Salomei w Grodzisku. k. Skały, „Folia Historiae Atrium”*, t. 23, 1987, s. 37–81.

Przeprowadzone w latach 50–70. XX w. działania konserwatorskie we wnętrzu kościoła i na jego elewacjach¹³ oraz dorywcze badania archeologiczne, architektoniczne z przełomu XX i XXI w. kościoła i jego najbliższego otoczenia¹⁴ pozwoliły na uściślenie pewnych istotnych faktów dotyczących historii zabudowy Pustelni. Podkreślić jednakże trzeba, że owe badania nie zostały zakończone i wymagają kontynuacji wg kompleksowo opracowanego programu, obejmującego cały zespół założenia. Wyniki dotychczasowych badań zostały w niniejszym opracowaniu wykorzystane zatem tylko w niezbędnym zakresie. Dotyczy to również interpretacji treści ideowych, szczegółowo i wnikliwie omówionych w cytowanej wcześniej publikacji¹⁵.

Jak wyżej wspomniano, w 1677 r. ks. Piskorski podjął inicjatywę założenia w Grodzisku – *Na Skale NMP* – pustelni ku czci patronki klarysek bł. Salomei. Zespół wzniesiony wg koncepcji fundatora, wyraża bogate i skomplikowane treści ideowe wzajemnie się przenikające. Głównym wątkiem tematycznym stał się oczywiście wątek bł. Salomei – pustelnicy, podobnie jak pustelnicą stała się św. Maria Magdalena, oplakująca swe grzechy, patronka pierwszego kościoła wzniesionego na *Skale NMP* przez bł. Salomeę. Równoległym wątkiem był wątek gloryfikacji i tryumfu NMP Wniebowziętej, który brał swój początek już w samej nazwie miejsca: *Skala Świętej Maryey*. Wezwanie Wniebowzięcia NMP nosiła kaplica wybudowana w 1642 r., oraz nowo wzniesiony przez ks. Piskorskiego kościół. Marya stała się bowiem wzorem dla bł. Salomei, która wgardziwszy światem stała się Oblubienicą Chrystusa. Salomea obrała sobie za miejsce pobytu i śmierci skalistą górę będącą synonimem Golgoty, miejsca zetknięcia się Nieba z Ziemią, pojętą zarazem jako Góra Syjon – miejsce Świątyni Pańskiej. Wątek Męki Pańskiej jest również wyraźnie czytelny w koncepcji i realizacji założenia Pustelni w Grodzisku¹⁶.

Te wzajemnie się przenikające wątki szeroko rozbudowane w poszczególnych elementach zespołu zostały zrealizowane w trójczłonowym układzie przestrzennym zgodnym z topografią terenu. Podporządkowany on został dwóm głównym, krzyżującym się osiom, wyraźnie czytelnym w obrębie I członu założenia.

I człon założenia

Usytuowany na kulminacji wzniesienia obejmuje kościół, p.w. Wniebowzięcia NMP i bł. Salomei oraz przyległy do niego teren tzw. „cementarza” otoczony murem wybiegającym w półkole od strony dojazdu ze Skały – od południowego wschodu, zaś od wschodu ograniczony domem dla kapelana (tzw. Kapelanka).

¹³ M. i A. Domanasiewicz, *Sprawozdanie z badań poszukiwawczych*, VI i VII., 1958 r. por. T. Holcerowa, *Barokowe założenie...* op. cit., s. 22, 29; także: J. Ignatowicz J., *Sprawozdanie z oględzin i przeprowadzonej konserwacji malowideł z XVII w. (?) na zewnątrz kościoła – VI. 1968 r.* (por. jw.), J. Furdyna, *Sprawozdanie z prac konserwatorskich przeprowadzonych na zewnętrznych ścianach kościoła – X. 1971 r.*, Archiwum WKZ w Krakowie, sygn. 137/77.

¹⁴ Z. Holcer, W. Niewalda, S. Kołodziejki, *Sprawozdanie z badań historycznych, architektonicznych przeprowadzonych na terenie Pustelni w Grodzisku w 1999 r.*, Archiwum WKZ w Krakowie, także: W. Niewalda, S. Dryja, Z. Holcer, *Sprawozdanie z badań architektonicznych, archeologicznych i historycznych przeprowadzonych na terenie Pustelni w Grodzisku w 2000 r.*, Archiwum jw., S. Dryja, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie Pustelni w Grodzisku w 2003 r.*, Archiwum jw.

¹⁵ J. Dreścik, op. cit., Obszerne rozważania w publikacji na temat wzajemnie przenikających się wątków ideowych we wszystkich obiektach Pustelni nie zawsze pozwoliły autorce na jednoznaczne odniesienie się do konkretnych stron tego opracowania.

¹⁶ Szczegółowe omówienie treści ideowych Pustelni i ich wzajemnych relacji. por. J. Dreścik, op. cit.

Ryc. 6. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Kolumna z rzeźbą, pierwotnie błogosławionej Salomei, obecnie św. Kingi, wzniesiona na terenie niewielkiego dziedzińca przed kościołem, za główną bramką (A) w murze otaczający teren przykościelny – tzw. Cmentarz (I człon założenia). Fot. Z. Holcer, 2002

Fig. 6. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. The column with the sculpture of Saint Kinga which originally had the figure of Blessed Salomea. The column rises on the small church square situated behind the main gate (A) in the wall surrounding the so-called Graveyard (module I of the layout). Photo by Z. Holcer, 2002

Na osi głównego założenia ustawiono kolumnę zwieńczoną posągami bł. Salomei (ryc. 6), patronki *Pustelni*¹⁷. Posąg ten na przełomie XIX i XX w. zastąpiono obecną rzeźbą św. Klary¹⁸, patronki konwentu klarysek. Kolumna Błogosławionej stanęła pośrodku niewielkiego dziedzińca, który powstał w wyniku owego zaokrąglenia muru otaczającego teren przykościelny. Takie usytuowanie było zapewne zabiegiem celowym, dla podkreślenia postaci Błogosławionej. W ten sposób kolumna ta stanowi dominantę kompozycyjną i ideową najbliższego otoczenia świątyni. Zastosowanie kolumny, jak i wprowadzenie motywu zegara słonecznego wyrytego na jej trzonie oraz odpowiednie napisy odnoszące się do patronki *Pustelni*, powiązane było z określonymi treściami ideowymi i łączyło się z innymi wątkami tematycznymi o charakterze alegorycznym. Występowały one w całym założeniu pustelni grodziskiej. Ich szczegółowe omówienie wykracza poza zakres niniejszego artykułu¹⁹.

¹⁷ S. Piskorski, *Kwiatki*, o. c., *Kwiatek II: Kolos Błogosławionej*, Kolumna została opisana w sposób następujący: (...)Wśród placu okrągłego cmentarza, wydaje się Kolos na dwanaście łokci, Błogosławionej, Ukrzyżowanego Pana między liliami pokazujące, y twarzą w niebo wlepionej, wspinały (...).

¹⁸ T. Holcerowa, *Barokowe założenie...*, op. cit., s. 20, wg: A. Syski, *Pustelnia św. Salomei*, [bez roku i miejsca wydania].

¹⁹ J. Dreścik, *Kwiatki*, o. c., s. 43–50 in. Autor szczegółowo omawia wielowątkowe i symboliczne znaczenie motywu kolumny i zegarów słonecznych, zarówno w znaczeniu ogólnym, jak i w odniesieniu do osoby bł. Salomei w kontekście jej *Pustelni* w Grodzisku.

Ryc. 7. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Fragment wnętrza nawy kościoła; poniżej gzymsu sklepienia widoczne malowane zacheuszki dawnej kaplicy związane z jej konsekracją w 1642 r.; w dolnej partii narożnika ślad usytuowania ołtarza bocznego, zlikwidowanego przy adaptacji kaplicy na kościół w latach 90. XVII w. Fot. Z. Holcer, 2003

Fig. 7. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. The fragment of the interior of the church's nave; below the cornice of the vault visible painted candlesticks of the former chapel connected with its consecration in 1642; in the lower part of the corner visible traces of the side altar setting. The altar was removed during the conversion of the chapel into the church in the 1690 s. Photo by Z. Holcer, 2003

Ryc. 8. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Ogrojec usytuowany na zewnątrz prezbiterium kościoła, ukształtowany w formie sztucznej groty-jaskini, z kłęczącą postacią Chrystusa; dzieło Kazimierza Kaliskiego z 1688r. Fot. Z. Holcer, 2002

Fig. 8. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. Located outside the chancel of the church the Garden of Gethsemane made on the model of a grotto with the kneeling figure of Christ; the work of Kazimierz Kaliski from 1688. Photo by Z. Holcer, 2002

Jednonawowy kościół powstał w wyniku adaptacji wspomnianej kaplicy z lat 40. XVII w. stanowiącą kruchtę i nawę obecnej świątyni. Wejście główne zostało przebite na osi dawnej półkolistej absydy, która została nadbudowana w formie wieży, stanowiącej wyraźną dominantę w bryle budowli (ryc. 4). Do owej kaplicy o kamiennym wątku murów dobudowane zostało od zachodu prostokątne prezbiterium, wzniesione z cegły. Do niego, od południa, przylega zakrystia, będąca adaptacją starszej, kamiennej budowli (ryc. 7). Od zewnątrz przy ścianie prezbiterium, usytuowano Ogrojec ukształtowany w formie sztucznej groty, z kamienną rzeźbą kłęczącego Chrystusa (ryc. 8). Jest to nieznane dotąd dzieło z 1688 r. (sy-

Ryc. 9. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skali. Wnętrze kościoła, widok w kierunku ołtarza głównego; na pierwszym planie w nawie ołtarze boczne: po prawej – bł. Salomei, po lewej- św. Marii Magdaleny, pierwotnie – Krzyża Świętego. Fot. Z. Holcer, 2002

Fig. 9. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skala. The interior of the church, a view towards the main altar; in the foreground located in the nave side altars: to the right the altar dedicated to Blessed Salomea, to the left the altar originally dedicated to the Holy Cross, now to Saint Mary Magdalene. Photo by Z. Holcer, 2002

gnowane i datowane) krakowskiego rzeźbiarza Kazimierza Kaliskiego, współpracującego z ks. Piskorskim²⁰. Znaczny stopień zniszczenia owego, według słów fundatora, *Ogrodu Getsemańskiego*²¹ wymaga pilnych prac konserwatorskich.

Wnętrze kościoła (ryc. 9) nakryto sklepieniem kolebkowym ze stiukowymi kasetonami wypełnionymi dekoracją z motywów gałązek palmowych, przedstawieniem słońca, księżycy, gwiazd i koron, które to wyobrażenia mają również znaczenie alegoryczne²².

Z okresu wzniesienia obecnej świątyni pochodzi niemal całe podstawowe wyposażenie ruchome kościoła. W ukształtowaniu wnętrza posłużono się środkami mającymi na celu optyczne pogłębienie przestrzeni niewielkiego prezbiterium. Uzyskano je nie tylko przez zagęszczenie rytmu dwubarwnej posadzki, ale przede wszystkim poprzez wprowadzenie trójmiejscowego ołtarza głównego we wnęce w grubości muru, o perspektywicznym ustawieniu 12 kolumn, symbolizujących 12 Apostołów – filarów (kolumn) Kościoła. Obrazy w retabulum i w zwieńczeniu ołtarza wprawdzie pochodzą z XVIII w., ale treścią nawiązują

²⁰ P. Pencakowski, *Znak Syna Człowieczego w tęczy kolegiaty Św. Anny w Krakowie*, [w:] *Wiadomości konserwatorskie woj. krakowskiego*, nr 4, Kraków 1969, s. 49 i n.

²¹ S. Piskorski, *Kwiatki Świętej Pustyni*, o. c., *Kwiatek VII, Jaskinia Ogroda Getsemańskiego*.

²² J. Dreścik, o. c., s. 55–57.

do wcześniejszych i są zgodne z programem ks. Piskorskiego (M.B. z Dzieciątkiem i prawdopodobnie klęczącą u jej stóp bł. Salomea oraz Koronacja MB, obraz przypisywany Franciszkowi Smuglewiczowi). Z programem tym korespondują dwa boczne ołtarze: prawy bł. Salomei oraz lewy – pierwotnie Krzyża Św. – obecnie (od 2 ćw. XVIII w.) św. Marii Magdaleny z rzeźbą pochodzącą być może z jej kaplicy (por. niżej – II człon założenia).

W tym miejscu należy podkreślić, że w obu bocznych ołtarzach, dwu kolumnach (jasnych) ołtarza głównego oraz posadzce, ks. Piskorski wykorzystał materiał pochodzący z lokalnego kamieniołomu. Wg jego słów była to *marmurowa, góra nigdzie niewidziana*, odkryta przez niego w 1689 r., o czym pisze w swych *Kwiatkach* (*Kwiatek XIX*). Jest to wapień gąbkowy o bardzo charakterystycznej budowie²³.

We wnętrzu kościoła w wyniku wstępnych badań konserwatorskich przeprowadzonych w 1958 r. oraz na pocz. XXI w., w związku z koniecznością usunięcia części tynków (znacznie zawilgoconych), odsłonięto fragmenty dekoracji malarskiej kaplicy z 1642 r. W strefie sklepienia dzisiejszej nawy ukazały się malowane zacheuski związane z konsekracją owej kaplicy. Natomiast w dolnej części ścian nawy, w narożnikach przy dawnym łuku tęczowym widoczne są ślady oparcia nieistniejących ołtarzy bocznych, przez ks. Piskorskiego przy adaptacji kaplicy i zmianie orientacji kościoła²⁴. Sposób i zakres ewentualnego zachowania (zadokumentowania) owych elementów stanowi poważny problem konserwatorski.

Konieczność usunięcia dużych partii tynków dotyczyła również elewacji zewnętrznych kościoła. Odsłonięte wątki murów o różnicowanej strukturze kamiennej i ceglanej pozwoliły na jednoznaczne uściślenie dwu podstawowych faz budowy dzisiejszej świątyni. Jak wspomniano przy jej wznoszeniu wykorzystano wcześniejszą kaplicę z 1642 r., w której występują jeszcze średniowieczne fragmenty kamiennej zabudowy, wyraźnie czytelne w jej południowym murze. Wspomnieć też należy, że na elewacjach owej kaplicy występują relikty zachowane elementy jej wystroju plastycznego. Jest to malowany na tynku dekoracyjny fryz występujący na wysokości około 5 m (na dzisiejszej wieży, tj. dawnej absydzie) oraz na północno-wschodniej ścianie nawy, a także relikty odcisniętych w tynku pozornych boni na jej narożnikach. Dekoracja ta została poddana konserwacji w latach 1969 i 1971²⁵. Dzisiejszy stan jej zachowania wymaga interwencji konserwatorskiej.

Według zamierzeń ks. Piskorskiego poświęcenie kościoła miało się odbyć w 1691 r. Taką bowiem datę podaje on w swych *Kwiatkach*. Miała ona zostać wyryta – do czego nigdy nie doszło – na marmurowej tablicy umieszczonej w zwieńczeniu dzisiejszego portalu w wejściu do świątyni²⁶. Jest rzeczą charakterystyczną, że rok 1691 to data druku wspomnianej dwuczłonowej publikacji: *Kwiecia żywota bł. Salomei i Kwiatków świętej Pustyni*. Ten drugi człon książki ks. Piskorski zadedykował swemu wychowankowi, królewiczowi Jakubowi Sobieskiemu z okazji jego ślubu, który odbył się w tymże 1691r.²⁷

²³ Z. Holcer, M. Majewski, *O pochodzeniu i genezie „Marmuru bł. Salomei*, [w:] J. Partyka, *Badania...*, op. cit., s. 54–58.

²⁴ M. i A. Domanasiewicz, *Sprawozdanie z badań*, o. c., por. Holcerowa T., *Barokowe założenie*, o. c., s. 30–31; Niewalda W. (współautor) *Sprawozdanie z badań architektonicznych w 1999 r.*, o. c., (por. przyp. 14).

²⁵ J. Ignatowicz, *Sprawozdanie z wstępnych oględzin* (1968) o. c., (por. przyp. 13) ; J. Furdyna, *Sprawozdanie z prac konserwatorskich* (1971) o. c., (por. przyp. 13); por. też: T. Holcerowa, *Barokowe założenie*, op. cit., s. X i 29–30. Autorka cytuje szereg istniejących wówczas na zewnętrznych ścianach wieży i nawy kościoła, dat oraz osób zapewne odwiedzających Pustelnię w XVII i XVIII w.

²⁶ S. Piskorski, *Kwiatki*, op. cit., *Kwiatek V*.

²⁷ jw. *Kwiecie żywota*, op. cit., (por. przypis 11).

Prawdopodobnie do poświęcenia kościoła w 1691 r. jednak nie doszło, gdyż w tym czasie prace w świątyni nie były w pełni ukończone, zarówno przy ołtarzu głównym, jak i ołtarzach bocznych oraz przy posadzce. Do ich wykonania, jak wspomniano użyto bowiem tzw. marmuru bł. Salomei, którego złoża odkrył ks. Piskorski zaledwie dwa lata wcześniej tj. w 1689r.²⁸. Jest zatem wielce prawdopodobne, że poświęcenie kościoła dopuszczające do odprawiania w nim obrzędów religijnych nastąpiło w innym terminie. Żadne przekazy źródłowe jednak o tym nie informują²⁹. Wiadomo natomiast bezspornie, że uroczystej konsekracji świątyni dokonał bp Franciszek Kobielski dopiero w 1734 r.³⁰. Na podkreślenie zasługuje to, że data konsekracji jest zbieżna z rokiem drugiego wydania w Krakowie obu członów książki ks. Piskorskiego o życiu i cudach bł. Salomei i jej pustelni w Grodzisku. Nastąpiło to z inicjatywy oraz kosztem ks. Stefana Dembińskiego *Kanonika Katedralnego Krakowskiego, Pustynie B. Salomei na Skale S. Maryi Kapłana*³¹.

Mur ogrodzeniowy otaczający teren wokół kościoła należy do XVII-wiecznej koncepcji aranżacji *Pustelni*. Jakkolwiek wielokrotnie przebudowywany wymaga pilnego zabezpieczenia. Znajdują się w nim trzy bramki, poddane ostatnio konserwacji, których usytuowanie podkreśla oś poprzeczną i podłużną założenia.

Oś poprzeczną wytycza brama główna (A) prowadząca w obręb pierwszego członu założenia. Umieszczono ją na osi zaokrąglonego w tym miejscu muru, który ogranicza swego rodzaju niewielki dziedziniec. Tuż za bramą, na jego terenie ustawiono kolumnę pierwotnie zwieńczoną posągami bł. Salomei (nr 4) patronki *Pustelni*. Na przełomie XIX i XX w. zastąpiono ją, dziś istniejącą, rzeźbą św. Klary założycielki konwentu klarysek. Przeciwległa bramka (B) zwana przez ks. Piskorskiego *Bamą Chrystusa Ubiczowanego*, prowadziła do nieistniejącej obecnie sztucznej grotty-kaplicy znajdującej się poza obrębem tzw. cmentarza, wzniesionej z nacieków wapiennych na skraju stromego wzniesienia (nr 7). W jej wnętrzu znajdowała się figura Chrystusa stojącego ze skrępowanymi rękami przy niskim słupie – trzonie kolumny. Taki sposób przedstawiania sceny Biczowania był zgodny z ówczesną ikonografią znaną dobrze ks. Piskorskiemu³².

²⁸ jw. Kwiatki, o. c., *Kwiatek XIX: Marmurowa góra nigdzie nie widziana* (por. s. 173 nin. oprac.).

²⁹ O poświęceniu nie wspomina zarówno testament ks. Piskorskiego spisany w maju 1703 r., a załączony do niego kodycył sporządzony tuż przed jego śmiercią w sierpniu 1707 r. Z owego kodycyłu wiadomo, że np. nie były jeszcze wówczas gotowe stopnie pod kolumnę bł. Salomei, umiejscowionej na osi bramy głównego wejścia na teren przykościelny. (Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, rkps. sygn. 36, *Liber testamentorum...*, s. 313, 317.; por. też T. Holcerowa, *Barokowe, założenie...* op. cit., s. XV, Aneks III). O poświęceniu kościoła w 1691 r. nie wspomina również wizytacja bpa M. Kunickiego z września 1727 r., Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Akta wizytacji biskupich*, rkps. sygn. AV 61, s. 37.; por. także: T. Holcerowa, *ibidem.*, s. XVI, Aneks IV.

³⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, j. w., sygn. A.V. 29, wizytacja biskupa S.T. Załuskiego, s. 109. Por. T. Holcerowa, j. w., s. XIX, Aneks V. Konsekracja kościoła w owym czasie odbywała się wg skomplikowanego rytu, którego omówienie wychodzi poza zakres n. opracowania. Por. m.in. *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, Warszawa 1910, t. XXI–XXII, s. 370 i n.

³¹ J. Ostrowski J., *Flores vitae*, op. cit.

³² Akta wizytacji biskupiej w 1783 r. zawierają następujący opis omawianej kaplicy: *Pan Jezus u słupa przywiązany na forszcie dębowym, malowany w strukturze kamiennej z martwice*, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, protokół wizyty generalnej (...) biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego, A.D. 1783, rkps sygn. A.V. 55, s. 10. Por. także: T. Holcerowa, *Barokowe założenie...* op. cit., s. XXIV; J. Dreścik, op. cit., s. 58–59.

Ryc. 10. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Renesansowy posąg króla Dawida z około 1528 r. z Kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu, przeniesiony do Grodziska jako personifikacja Henryka Brodatego, ustawionego na murze „Cmentarza”; stan przed konserwacją; obecnie oryginał rzeźby przekazanej do Muzeum Zbiorów Sztuki na Wawelu, zastąpiono odlewem. Fot. Z. Holcer, 2002

Fig. 10. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. The Renaissance statue of King David from around 1528 moved to Grodzisko from Sigismund's Chapel at Wavel Castle and placed on the wall of the Graveyard as the personification of Henry the Bearded; the state before conservation. The statue was replaced with a cast after returning the genuine sculpture to the State Museum of Art Collections at Wavel. Photo by Z. Holcer, 2002

Na murze ogrodzeniowym, wg koncepcji ks. Piskorskiego, ustawiono trzy posągi świętobliwych władców związanych węzłami rodzinnymi z bł. Salomeą: jej brata księcia Bolesława Wstydlivego (nr 1), który swój obronny gród udostępnił jako schronienie zawichoj-skim klaryskom; św. Kingi (nr 2), małżonki Bolesława, po którego śmierci założyła klasztor klarysek w Starym Sączu, beatyfikowanej w 1690 r., Kolomana węgierskiego króla Halickiego (nr 3), świętobliwego małżonka Błogosławionej Salomei. Na postumentach tych posągów oraz na wspomnianej kolumnie Błogosławionej (nr 4) umieszczono tarcze zegarów słonecznych zaopatrzonych w łacińskie napisy. Miały one znaczenie alegoryczne³³. Słońce bowiem – w dużym uproszczeniu – symbolizuje Boga, którego wolę człowiek ma wiernie wykonywać. Zgrupowane na murze przykościelnym postacie miały stać na straży *Fortecy duchowej Królestwa Polskiego*³⁴. Ową *straż* wzmocniono w XVIII w., ustawiając dodatkowo dwa posągi: renesansowy jako personifikacja księcia piastowskiego Henryka Brodatego (nr 5) domniemanego założyciela grodu-Grodziska (ryc. 10) w pierwszej połowie XIII w. oraz wczesnobarokowy jego małżonki, św. Jadwigi Śląskiej (nr 6), która po śmierci męża wstąpiła do konwentu cystersek w Trzebnicy, kanonizowanej w 1247 r.

³³ Szczegółowo problematykę zegarów słonecznych i ich symbolikę omawia J. Dreścik; op. cit., s. 43–46.

³⁴ jw., s. 57–58. Inspiracją dla takiego potraktowania posągów było zapewne znane ks. Piskorskiemu dzieło H. Pruszcza opublikowane w Krakowie w 1662 r. pt. *Forteca monarchów i całego Królestwa Polskiego duchowna*.

W tym miejscu należy odnotować, że obecna postać Henryka Brodatego jest odlewem oryginalnego renesansowego posągu z około 1529 r. króla Dawida. Był on pierwotnie ustawiony na jednej z połaci dachu Kaplicy Zygmuntowskiej przy katedrze wawelskiej, poniżej bębna kopuły. Rzeźba, która powstała w kręgu sztuki włoskiego artysty Bartholomea Berecciego³⁵, w bliżej nieokreślonych okolicznościach i czasie, znalazła się w *Pustelni* w Grodzisku, jako personifikacja piastowskiego księcia. Według jednej z wersji miało się to stać w 1705 r.³⁶ jeszcze za życia ks. Piskorskiego (zm. 1707 r.) od 1692 r. kanonika katedralnego. Przyjęta data tłumaczy brak uwzględnienia posągu w *Kwiatkach*, opublikowanych w 1691 r. Istnieje również pogląd, że przeniesienie rzeźby króla Dawida mogło nastąpić znacznie później przy okazji gruntownego remontu Kaplicy Zygmuntowskiej w 1776 r.³⁷ W tym miejscu należy odnotować, że wizytacje biskupie przeprowadzone w Grodzisku w latach 1727 i 1748 nie wzmiankują w ogóle o rzeźbach ustawionych na murze przykościelnym³⁸. Po raz pierwszy wymieniono *osoby pięciu królów, książąt rodziny Błogosławionej Salomei* w wizytacji z 1783 r.³⁹. Jak wspomniano obecna rzeźba Henryka Brodatego jest odlewem renesansowego posągu⁴⁰.

Oś podłużna pierwszego członu założenia, którą wyznacza przede wszystkim usytuowanie świątyni, od południowego wschodu, przebiega przez dom kapłana, czyli tzw. Kapelanę, zlokalizowany w linii muru przykościelnego. Istnienie domu dla kapłana mieściło się w pierwotnej koncepcji założenia. W okresie początkowym był to obiekt parterowy, częściowo drewniany, częściowo murowany. Na przestrzeni wieków był wielokrotnie przebudowywany. W latach 70. XX w. budynek został podwyższony prawie o jedną kondygnację. Obecnie jest użytkowany przez Ośrodek Duszpasterstwa Akademickiego w Kielcach. W jego części północnej występują jeszcze średniowieczne piwnice kamienne, wybiegające poza obręb budynku w kierunku dziedzińca z kolumną (nr 4), usytuowaną na osi głównego wejścia w obręb pierwszego członu założenia⁴¹.

³⁵ J. Przała J., *Architektura i rzeźba Grodziska k. Skały*, [w:] „Biuletyn Historii Sztuki”, nr 1, 1959, s. 123; Tenże: *Nieznana rzeźba warsztatu Berecciego*, „Studia do dziejów Wawelu”, t. 3, 1968, s. 455.

³⁶ jw.

³⁷ T. Holcerowa, *Barokowe założenie...*, op. cit., s. 41 i przyp.103. Informacja wg maszynopisu z 1952 r. autorstwa A. Bochnaka, J. Lepiarczyka i B. Przybyszewskiego, [w:] Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu.

³⁸ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Akta wizytacji biskupich* sygn. 61, s. 37 – rok 1727; sygn. AV 29, s.109 – rok 1748. Por. T. Holcerowa, *Barokowe założenie...*, op. cit., s. XVI, Aneks IV; s. XIX, Aneks V.

³⁹ Archiwum jw., sygn. AV. 55, s. 10.; por. T. Holcerowa, j.w., s. XXVIII, Aneks VI.

⁴⁰ Oryginał renesansowej rzeźby Henryka Brodatego do 2004 r. znajdował się w Grodzisku. Dwukrotnie poważnie uszkodzony poddany został konserwacji w 1965 r. oraz – wraz z pozostałymi rzeźbami ustawionymi na murze – w latach 80. XX w. w Państwowych Pracowniach Konserwacji Zabytków w Warszawie oraz w Krakowie. Por. T. Holcerowa, op. cit., s. 23–24. W 2004 r. ponownie zagrożona destrukcją renesansowa rzeźba poddana została kolejnej konserwacji na wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Przeprowadził ją Jan Pencakowski w ramach pracy dyplomowej. On również wykonał odlew posągu do Grodziska. Oryginał zaś przekazany został przez Ośrodek Duszpasterstwa Akademickiego w Kielcach do zbiorów Muzeum Zamku Królewskiego na Wawelu jako depozyt.

⁴¹ S. Dryja, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na terenie pustelni Bł. Salomei w Grodzisku, sierpień–wrzesień 2003 r.*, Archiwum WKZ.

Ryc. 11. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Widok ogólny od pd.-zach. z terenu II członu założenia na kościół i otaczający go mur z bramką (C); na pierwszym planie schody i bramka (D) prowadzące na teren II członu założenia z budynkiem trzech kaplic; w głębi widoczny fragment domu dla kapelana. Fot. Z. Holcer, 2003

Fig. 11. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. A panoramic view from the south-east, from the area of module II of the layout towards the church and the surrounding wall with the gate (C). In the foreground the steps and the gate (D) leading to the area of module II of the layout with the building of three chapels. In the background the fragment of the house for a chaplain. Photo by Z. Holcer, 2003

II człon założenia

Stanowi płaski, splantowany przez ks. Piskorskiego teren, położony na zachód, poniżej kulminacji wzniesienia ze świątynią. Od bramki (I C) w murze otaczającym teren cmentarza *podaje się zejście po ułożonych z ciosowego kamienia stopniach 9 do przyległego placu (...) murem z cegły otoczonego*⁴². Owe schody, zapewne wielokrotnie reperowane, z użyciem wtórnych elementów zabytkowej kamieniarki prowadzą do bramki (II D) która wiodła w obręb niewielkiego dziedzińca (ryc. 11). Poprzedzał on skromny, parterowy budynek wzniesiony z cegły, nietynkowany, pierwotnie z drewnianym gankiem od frontu. Mieściły się w nim trzy

⁴² Mur ten został rozebrany około 1910 r. (informacja ustna). Widoczny jest on na archiwalnej fotografii K. Broniowskiego z około 1910 r. oraz na zdjęciu opublikowanym przez A. Karwackiego w 1911 r., por. T. Holcerowa T., *Barokowe założenie*, op. cit., s. 21; A. Karwacki OFMC, *Błogosławiona Salomea za życia i po śmierci*, Kraków 1911, il. na s. 177. Prawdopodobnie liczba dziewięciu stopni nawiązywała do nowenny – dziewięciodniowego nabożeństwa poprzedzającego określone święto (por. hasło *Religia*, [w:] Encyklopedia PWN, Warszawa, t. 7, s. 360). W omawianym wypadku nowenna mogła poprzedzać święto Marii Magdaleny lub Wniebowzięcia NMP w nawiązaniu do wezwania pierwotnego kościoła (por. przypis 44) lub do wezwania kaplicy z 1642 r. oraz kościoła wzniesionego przez ks. S. Piskorskiego (por. s. 176).

Ryc. 12. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Budynek z trzema kaplicami poprzedzony rzeźbą słonia dźwigającego obelisk zwieńczony rzeźbą Matki Boskiej (II człon założenia). Fot. Z. Holcer, 1999

Fig. 12. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. The building housing three chapels and in front of it the sculpture of an elephant carrying an obelisk crowned by the statue of Mother of God (module II of the layout). Photo by Z. Holcer, 1999

kaplice (II nr 3). Pośrodku owego dziedzińca, na osi środkowej kaplicy ustawiono kamienną rzeźbę słonia (II nr 2) dźwigającego obelisk zwieńczony rzeźbą Matki Boskiej (ryc. 12). Omawiany zespół zawiera bogate treści ideowe, wzajemnie się uzupełniające⁴³.

Wspomniane wyżej kaplice, według koncepcji ks. Piskorskiego stanęły *na miejscu kościoła kiedyś S. Marię Magdaleny od Błogosławionej wystawionego y pogrzebem iey pierwszym zaszczyconego*⁴⁴. Prostota i skromność rozwiązania architektonicznego budynku

⁴³ Szczegółowo wyjaśnia je wielokrotnie już powoływana publikacja J. Dreścika, na której w ogólnej charakterystyce treści ideowych omawianego członu założenia, autorka się oparła.

⁴⁴ S. Piskorski, *Kwiatki*, o. c., *Kwaterna Kwiatków Świętej Pustynie*. O wezwaniu pierwotnego kościoła autor wspomina również w *Kwiatku X*.

Ryc. 13. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Kaplica środkowa p.w. Zaśnięcia NMP (II człon założenia). Wnętrze ukształtowane w formie sztucznej groty-jaskini z symbolicznym „pustym” grobem pod mensą ołtarza. Fot. Z. Holcer, 2002

Fig. 13. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. The middle chapel dedicated to the falling asleep of the Blessed Virgin Mary (module II of the layout). The interior made in the form of a cave with a symbolic “empty tomb” under the mensa of the altar. Photo by Z. Holcer, 2002

z kaplicami odpowiadająca ich „pustelniczemu” charakterowi, kontrastuje z ukształtowaniem ich wnętrza w formie sztucznych grot-jaskiń, obecnie silnie zdewastowanych i wymagających interwencji konserwatorskiej. Wezwania owych kaplic i ich wyposażenie znane są przede wszystkim z opisu zawartego *Kwiatkach* oraz wzmianek w XVIII to wiecznych wizytacjach biskupich⁴⁵.

Kaplica środkowa p.w. NMP określona została jako *Jaskinia Grobu Błogosławionej Maryi Panny*, w której wnętrzu *czyży zgoła pod stołem Ołtarza Grób pokazuie* (ryc. 13). Nad wejściem miał się znajdować napis: *Zaśnieniu*, nawiązujący do wezwania kaplicy. Kaplica boczna – prawa p.w. św. Jana Chrzciciela, w której wnętrzu, wg ks. Piskorskiego, miało się znajdować symboliczne przedstawienie Chrztu pod postacią Baranka, a także dziecięca postać św. Jana wskazującego na tarczę, zapewne z herbem Janina należąca do Jana III Sobieskiego, obrońcy chrześcijaństwa, na którego *wspaniałą twarz Oyca Oyczyzny Jana III* miał również wskazywać jego patron św. Jan. Do jego słów *jam jest głos wołającego na puszczy* odnosił się napis nad wejściem: *Głosowi*. Poza oczywistymi teściami ideowymi, poświęcenie jednej z kaplic św. Janowi Chrzcicielowi przez ks. Piskorskiego, który był zapewne patronem jego kaznodziejskiej działalności, jest w pełni zrozumiałe z uwagi na osobiste związki fundatora *Pustelni* z dworem królewskim.

⁴⁵ por. Archiwum Kurii Metropolitalne, *akta wizytacji biskupich*, sygn. AV 61, 1727; sygn. AV 29, 1748 r.; sygn. AV 55 – 1783 r., także T. Holcerowa, *Barokowe założenie*, op. cit., s. XVI–XXIX, Aneksy IV–VI.

Kaplica boczna, lewa, p.w. św. Marii Magdaleny. Napis nad wejściem *Łzom* nawiązywał do łez pokuty zmywających ludzkie grzechy. To właśnie patronka kaplicy uosabiała zbawcze działanie owych łez. We wnętrzu można było zobaczyć *Magdalenę(...) kłęczącą w Krzyża rozmyślaniu, wszystką wrytą*⁴⁶. Prawdopodobnie rzeźba ta została przeniesiona do kościoła i umieszczona w lewym ołtarzu bocznym, pierwotnie noszącym wezwanie Krzyża Świętego⁴⁷.

Centrum kompozycji drugiego członu założenia stanowi rzeźba słonia, na którego to grzbiecie ustawiono obelisk zwieńczony pierwotnie figurą Matki Boskiej Wniebowziętej⁴⁸. Kompozycja ta inspirowana była rzeźbą włoskiego rzeźbiarza G.L. Berniniego z 1667 r. ustawioną przed kościołem Santa Maria sopra Minerva w Rzymie. Według opisu w *Kwatkach – Słoń trąbą wylanemi do góry wodami, częstuię przychodzących i cieszy napisem takim: Ciężar mój lekki*⁴⁹. Na obelisku obok napisów z *Pieśni nad Pieśniami* gloryfikującymi Marię oraz zegara słonecznego, wryto datę powstania tej kompozycji rzeźbiarskiej: rok 1680 (wg *Kwiatków*, 1686). Jej bardzo skomplikowane treści ideowe, nawiązujące również do alegorycznych treści zawartych w innych elementach Pustelni wyjaśnia wspomniana już wielokrotnie publikacja J. Dreścika⁵⁰. W bardzo dużym uproszczeniu można interpretować ową kompozycję, jako pomnik chwały Wniebowziętej NMP, co nawiązuje do nazwy miejsca – *Skala Świętej Maryi*. Usytuowanie zaś rzeźby na osi kaplicy-groty Zaśnięcia NMP, podkreśla również jej mariologiczny charakter. Nie wiadomo jak wyglądała pierwotnie figura *Wniebowziętej Bogarodzice* na szczycie obelisku⁵¹. Z kontekstu całego założenia wynika, że była to zapewne *Niewiasta obleczona w słońce* (tj. figura Matki Boskiej, być może stojąca na księżycu, otoczona promieniami słonecznymi). Takie wyobrażenie powszechnie wówczas stosowane, symbolizowało zarówno Niepokalane Poczęcie, jak i Wniebowzięcie⁵². O powiązaniu symboliki kaplic-jaskiń, grobu, źródła-wody, światła oraz pustyni, będących symbolami wzgardy dla świata ziemskiego, umartwienia i pokuty, a także życia kontemplacyjnego, którym poddała się bł. Salomea pisze obszernie wspomniana publikacja J. Dreścika.

⁴⁶ S. Piskorski, *Kwiatki... o. c., Kwiatek XIII*.

⁴⁷ Stało się to po 1727 r., kiedy to w wizytacji z tegoż roku występuje jeszcze ołtarz boczny p.w. św. Krzyża, a przed datą następnej wizytacji w 1748 r., która wzmiankuje ołtarz św. Marii Magdaleny; por. Archiwum Kurii jw., *Akta wizytacji biskupich*, sygn. A.V. 61 i 29, j.w.

⁴⁸ S. Piskorski, *Kwiatki, o. c., Kwiatek X, Gulia abo Stup kończograniasty*.

⁴⁹ Istnieje wątpliwość, czy fontanna została w rzeczywistości zrealizowana. W wizytacji z 1727 r. była już *popsowana*. Patrz Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Akta wizytacji biskupich*, op. cit., sygn. AV 61, op. cit.; por. T. Holcerowa, op. cit., s. XVI, aneks IV. Bez wątplenia w zamierzeniu ks. Piskorskiego woda, jako symbol oczyszczenia i łaski Bożej spływającej na tych którzy czynili pokutę miała istotne znaczenie.

⁵⁰ J. Dreścik, *Kwiatki*, op. cit., s. 60–69. Autor, w oparciu o bogatą literaturę przedmiotu szczegółowo omawia emblematyczny charakter zastosowanych przez ks. Piskorskiego rozwiązań.

⁵¹ W wizytacji biskupiej z 1783 r., jako zwieńczenie obelisku wymieniono Krzyż. Archiwum jw., *Akta*, jw., sygn. AV 55, s.10.; por. T. Holcerowa, jw., s. XXIV, Aneks VI.

⁵² por. Dreścik J., op. cit., s. 67. Na przełomie XX i XXI w. rzeźba słonia z obeliskiem została poddana konserwacji, podobnie jak bramki i schody prowadzące na teren drugiego członu założenia. Dokumentacja z tych prac znajduje się w Archiwum Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie. Zaznaczyć należy, że ustawiona na szczycie obelisku figura Marii jest, niestety, niezgodna z ikonografią Matki Boskiej Wniebowziętej i wymaga wymiany. Nie koresponduje bowiem z ideowymi treściami reprezentowanymi przez omawianą kompozycję.

W kompozycji układu przestrzennego *Pustelni* wyraził się, wysoko ceniony przez jej założyciela, podziw dla piękna natury. Świadczą o tym opisy widoków doliny Prądnika, czy pobliskich jaskiń⁵³. Wśród tych opisów wyróżnia się charakterystyka widoku rozciągającego się w kierunku południowo-zachodnim z tarasu drugiego członu założenia z opisanymi wyżej kaplicami⁵⁴.

III człon założenia

W obręb tego członu wchodzi wg słów ks. Piskorskiego *Stopnie Różańcowe* – kamienne schody (III–1) prowadzące po południowym stoku wzniesienia do niewielkiego budynku tzw. *Pustelni bł. Salomei* (III–2), określanego przez fundatora jako *Cela kiedyś Błogosławioney, teraz pustelnicza, Chrystusowym grobem Ozdobiona*⁵⁵.

1. Schody o krętym, częściowo parzystym biegu, ułożone zostały z kamienia łamanego w formie nieregularnych stopni, których wg *Kwiatków* było *pięć dziesiątków* (ryc. 14). Według wizytacji biskupiej z 1727 r. strome zejście ułatwiały drewnie poręcze⁵⁶. Owe *Stopnie Różańcowe każdego na dół zstępującego (...)* y *z tamtąd wychodzącego na górę napominaią (...)* żeby tyleż *Pozdrowienia Anielskiego Pannie Bogurodzicy odmawiał y tajemnicę Świętego Różańca rozważał*⁵⁷. Znaczenie modlitwy różańcowej, która swe powstanie wg powszechnej opinii zawdzięczała Maryi i która to modlitwa miała zapewniać zbawienie, omawia wielokrotnie wymieniana publikacja J. Dreścika⁵⁸. Wprowadzenie *Stopni Różań-*

⁵³ S. Piskorski, *Kwiatki...*, op. cit. Opisy widoków patrz: *Kwiatek XVII – Mieszkanie Kapłana* (I człón Kapelanka), *otworzywszy drzwi pięknym widokiem gór, skał, lasów, y ogródka przyległego zaprasza wychodzących zatrzymuie. Kwiatek XX – Widowisko mieysca do patrzenia* (od pd.). *Róg skały rów nokątny ku południowi, gdzie marmury łamią* (kamieniołom tzw. Marmuru bł. Salomei) *nad gościńcem do Olkusza ciągnącym się wiszący, piękny bardzo Widok, skalami do góry tkwiącemi, y dziwney twarzy pokazuiacemi ozdobiony podaię (...)*; *Kwiatek XXIV – Świat podziemny bliski* – opisy jaskiń koło zamku w Ojcowie, jaskini „Królewskiej” koło wsi Cianowice; (...) *niewidziane iaskinie na południe najwięcey odlegle: jedna w granicach Oycowskiego Zamku na krańcu bardzo wysokiey Skały, nad rzeczką Prądnik wisząca: druga na przeciwko między lasami wsi Cianowice, nazwana Królewska (...)* w tę wszedłszy (...) *obczysz doskolnale okrągły Gmach, y krople uznasz pocącey się skały zaraz kamienieiące, a różne kształty na sklepieniu okrągłym y na ścianach lepiące (...)*.

⁵⁴ j.w., *Kwiatek XIV. Poyrzenie podaney ku zachodowi letniemu Skały. Okoliczność przerzeczonego placu y iego Kaplic, ma przechodzenie po samym Skały kończasteokrągło wychodzący kraiu podane (...)*. *Piękniyszego nad ten, widoku nie obyczylbyś, który przykroostre skały, stąd z owąd wychylaiące się, lasy wielorakie, y między nimi strumień, kręcącym się rowem, rzechotliwe leiący wody w pstrągi, kietłbie y drobnieysze obfituiący; na około okwietłemi brzegami udatnie ozdabiaią. Ale ani straszliwszego poyrzenia nigdziebyś nie znalazł, iak skoro pod nogami wielce głęboką przepaść y przerwę srogą, oderwanev prosto, bardzo wysokiey Skały postrzeżesz.*

⁵⁵ j.w. *Kwiatek XV i XVI.*

⁵⁶ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Akta wizytacji biskupich, o. c., sygn. AV 61, op. cit.: *Idąc od Grobu Nays. Panny* (tj. ośrodkowej kaplicy na terenie II członu założenia przyp. autora) *na dół w las po kamiennych schodach, przy których są poręcza drewniane.* Por. też: T. Holcerowa, *Barokowe założenie...*, op. cit., s. XVII, Aneks IV. Być może, że rozgałęzienie schodów w górnym ich biegu podyktowane było względami komunikacyjnymi. Takie rozwiązanie pozwalało na opuszczenie Pustelni przez pielgrzymów bez powtórnego przejścia przez teren II członu założenia. Najprawdopodobniej do owego rozgałęzienia schodów wiodła ścieżka równoległa do muru otaczającego obszar przykościelny. Prowadziła ona do bramki B, a dalej do głównej bramki A. Hipotezę tę powinny zweryfikować badania terenowe.

⁵⁷ S. Piskorski, *Kwiatki*, op. cit.; *Kwiatek XV.*

⁵⁸ J. Dreścik, *Kwiatki*, op. cit., s. 72.

Ryc. 14. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku koło Skały. Schody, tzw. „Stopnie Różańcowe” prowadzące po stoku wzniesienia do budynku „Pustelni niegdyś Błogosławionej” (III człon założenia). Drzeworyt wg rys. M. Andriollego, [w:] „Kłosy”, 1887 r., nr 1154, s. 93

Fig. 14. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. The steps so-called “The Rosary Steps” leading down the slope to the Hermitage of the Blessed (module III of the layout). The engraving according to the drawing by M. Andriolli, [in:] „Kłosy”, 1887, no 1154, p. 93

cowych łączyło się z wątkiem mariologicznym występującym w obrębie wszystkich członów założenia i wiązało się ze szczególnym nabożeństwem bł. Salomei do Matki Boskiej, która miała się jej ukazać przed śmiercią⁵⁹.

2. *Cela Błogosławionej* to niewielki parterowy budynek wzniesiony na południowo-zachodnim skraju wzniesienia przy częściowym wykorzystaniu pozostałości średniowiecznej architektury obronnej⁶⁰. Jego przeznaczeniu, tj. *miejsca dla ćwiczenia Duchownego (...) odprawiania* odpowiadało zarówno usytuowanie *nad przepaścią, między przykrookami skałami rozwierającą się*, jak i jego skromny zewnętrzny wygląd, którego *kształt powierzchni cale podły*⁶¹. Budynek ten składa się z trzech wewnątrz: skrajne to niewielkie przedsionki, środkowe, największe to owa *cela*. Jej wnętrze ukształtowane w formie stalaktytowej groty

⁵⁹ S. Piskorski, *Kwiecie żywota*, op. cit., Kwiatek XVI. Por. J. Dreścik, op. cit., s. 73.

⁶⁰ W. Niewalda, *Sprawozdanie z badań architektonicznych prowadzonych w 1999 r. na terenie pustelni Grodzisko*, maszynopis w Archiwum WKZ w Krakowie, sygn. 29853/00. Średniowieczne fragmenty zabudowy wzgórza zachowały się w też w pobliżu celi na zachodnim stoku.

⁶¹ S. Piskorski, *Kwiatki*, op. cit.; *Kwiatki XVI*.

nawiązywało do kaplic-jaskiń na terenie drugiego członu założenia. Ich patroni – Maria Magdalena i św. Jan Chrzciciel, którzy uosabiali życie kontemplacyjne, stanowili wzory dla bł. Salomei. Na pierwotne wyposażenie *celi*, zachowane tylko częściowo, składała się dekoracja rzeźbiarska, malarska oraz nawiązujące do nich odpowiednie napisy w ozdobnych medalionach. Całość wystroju plastycznego odpowiadała ideowemu programowi Pustelni⁶² i bez wątplenia prawie w całości swe powstanie zawdzięczała ks. Piskorskiemu. O tym, że powstała ona, z nielicznymi wyjątkami, z jego inicjatywy wskazuje zarówno opis w *Kwiatkach* (*Kwiatek XVII*), jak i wyniki badań konserwatorskich przeprowadzonych w 1958 r.⁶³

Z pierwotnego wystroju nie zachowało się niestety „stalaktytowe”, polichromowane sklepienie, na którym przedstawieni byli śś. Paweł i Antoni oraz Jozafat król Judei, patroni pustelniczego życia Salomei⁶⁴. Natomiast *na czterech rogach tego podniebienia tyleż cnót świętey Pustynie siebie same wymawiaią: osobność* [klauzura – przyp. Autora], *milczenie, umartwienie, Bogomyślność*⁶⁵ [kontemplacja – przyp. autora]. Uosobieniem tych cnót była Salomea, która poświęciła się życiu kontemplacyjnemu w klauzurowym klasztorze. Naprzeciw wejścia do *celi*, po lewej stronie, zachowała się *Góra Kalwaria* ukształtowana z ułomków nacieków, u której stóp znajdowała się grota-grób Chrystusa. Przedstawienie to opatrzone odpowiednim napisem, umieszczonym w dekoracyjnym medalionie⁶⁶, streszczało tajemnicę Odkupienia ludzkości przez śmierć Ukrzyżowanego Chrystusa, którego gorliwą czcicielką była bł. Salomea. W przeciwnym rogu zachowało się kamienne *łóżecko umartwienia* zaopatrzone w odpowiednią inskrypcję w medalionie. Miało ono uzmysławiać pełen umartwień tryb życia Błogosławionej, a także zapewne wskazywać na jej wierne postępowanie za przykładem danym przez założycieli zakonu św. Franciszka i św. Klarę, również praktykujących ascezę.

Na południowej ścianie okiennej wg wspomnianych badań konserwatorsko-poszukiwawczych z 1958 r. zachowały się relikty malarskich scen Biczowania i Cierniem Ukoronowania, które autorzy zaliczyli do czasów budowy eremu; natomiast zarys klęczącej postaci widniejący nad oknem zaliczyli do czasów późniejszych, z przełomu XVIII i XIX w. Po lewej stronie okna, przy narożniku południowo-wschodnim zachował się (obecnie słabo czytelny) Widok Jeruzolimy⁶⁷, o którym ks. Piskorski nie wspomina w *Kwiatkach*. Z bardzo dużym prawdopodobieństwem jego powstanie należy jednak do fazy powstania

⁶² Problematykę wzajemnie się uzupełniających treści ideowych. Por. J. Dreścik, *Kwiatki*, op. cit., s. 73–76.

⁶³ M. i A. Domanasiewicz, *Sprawozdanie z badań poszukiwawczych 1958 r.*, por. T. Holcerowa, *Barokowe założenie...* op. cit., s. 88.

⁶⁴ S. Piskorski, *Kwiatki*, op. cit., *Kwiatek XVI* :”(...)podniebienie malowaniem ozdobione (...) pokazuje Pawła z Antonim w jaskini (...). Obróciwszy się Jozafat Pustelnik klęcząc modli się (...). Por. J. Dreścik, op. cit., s.73; także T. Holcrowsa, *Barokowe założenie...* op. cit., s. IX, Aneks II. Przedstawienie Jozafata wg J. Deścika tłumaczy jego życiorys. Pochodząc, wg legendy, z królewskiego rodu, podobnie jak Salomea porzucił światowe życie i – po nawróceniu – rozpoczął życie pustelnika.

⁶⁵ S. Piskorski, jw.

⁶⁶ J. Dreścik, op. cit., s. 73–75.

⁶⁷ Jest to wyobrażenie Świątyni Jeruzolimskiej i innych budowli w formie ufortyfikowanych zamków i murów obronnych, których bastejowe i bastionowe systemy obronne odpowiadały formom stosowanym powszechnie na pocz. XVII w. Wszystkie obiekty przedstawiono z lotu ptaka. Omawiane przedstawienie zostało zidentyfikowane i naszkicowane przez prof. J. Bogdanowskiego w 1957 r. i udostępnione autorce. por. Holcerowa T., *Barokowe założenie...*, op. cit., s.47 i tamże il. 94, 94a; por. też: J. Dreścik, op. cit., s. 42.

celi. Być może powstał on już po wydaniu *Kwiatków*, tj. po 1691 r. Widok ten wykonano w oparciu o rycinę zamieszczoną w jednym z dzieł włoskich autorów wydanym w Rzymie na przełomie XVI i XVII w.. Publikacja ta była bez wątplenia znana ks. Piskorskiemu⁶⁸. Zaś treść przedstawienia koresponduje z programem ideowym *celi*.

Do pierwotnego wyposażenia *celi* należy zachowany w *nogach łóżka (...) piec z Martwice wystawiony*, przy którym *jest Kuminek wywiedziony nad dach*⁶⁹. Stoi tam również, po prawej stronie od wejścia, wnęka z półkami określana przez ks. Piskorskiego jako *Biblioteczka Duchownymi Książeczkami opatrzona*, co może odnosić się do przestrzegania przez Błogosławioną nauk Kościoła⁷⁰. Z testamentu Salomei sporządzonego w *klasztorze Najśw. Maryi w Skale roku Pańskiego 1268 dnia 30 sierpnia* wiadomo, że Błogosławiona dysponowała znaczną ilością ksiąg, które przekazała braciom franciszkanom pełniącym posługę duchową dla siostr klarysek. Testament ten był bez wątplenia znany fundatorowi Pustelni, wieloletniemu spowiednikowi siostr i biorącemu udział w procesie beatyfikacyjnym Salomei. Być może, że ta wiedza zainspirowała również „wstawienie” do *celi* półek na książki⁷¹.

Trzecie, niewielkie pomieszczenie, obecnie niedostępne, znajduje się za *celą*. W wizytacji biskupiej z 1727 r. określone zostało jako *komnata maleńka bez okna, w której podłoga i powata drewniane bez żadnego malowania. Na środku prosty Ganek, z tej komnatki są drzwi drewniane na drugą stronę*⁷². Pierwotne przejście z *celi* do *komnatki* znajdowało się przy *łóżeczku umartwienia*, a przesłonięte zostało, być może w XIX w. istniejącym dziś ołtarzem. Umieszczony nad mensą obraz przedstawia bł. Salomeę stojącą przy stole, na którym umieszczono insygnia królewskie (koronę i berło) oraz księgę. Błogosławionej ubranej w habit z różańcem u pasa, anioł podaje kwiaty lilii symbolizujące niewinność. W górnej części obrazu przedstawiono Matkę Boską z Dzieciątkiem. W jednej ręce trzyma ono Krzyż, drugą wskazuje na Salomeę. Z długiego opisu zachowanego w dolnej strefie obrazu wynika, że powstał on w 1662 r. Napis na jego odwrocie informuje, że został on odnowiony w 1852 r.⁷³.

W podsumowaniu trzeba stwierdzić, że aktualny stan zachowania obiektu i jego bogatego wystroju plastycznego wymaga podjęcia pilnych, kompleksowych prac konserwatorskich.

⁶⁸ J. Dreścik, op. cit., s. 42. Wg autora rycina pochodzi z dzieła H. Prade i J. Villalpadano pt *In Ezechielem Explanaciones et Apparatus Urbis ac Templi Hierosolymitani commentariis et imaginibus illustratus*, Roma 1596–1604. Wg autora dzieło to wymieniono w kodycyli do testamentu ks. Piskorskiego, jako przeznaczone do zwrotu do biblioteki Kolegium Większego w Krakowie.

⁶⁹ Archiwum Kurii Metropolitalnej, *Akta wizytacji biskupich*, j.w. wizytacja z 1727 r., sygn. AV 61. Także por. T. Holcerowa, op. cit., s. XVII; Aneks IV.

⁷⁰ J. Dreścik, op. cit., s. 74.

⁷¹ *Księgi zaś chórowe i naukowe, jako też i te które kupiłam dla brata Borysława, lektora, po śmierci jego mają być oddane do użytku tym braciom, którzy zostawać będą przy moich kochanych siostrach im udzielać będą świętych Sakramentów. Atoli zakazuję surowo, aby nikt nie ważył ksiąg owych (...) pozbywać (...)*. Przytoczony fragment jest tłumaczeniem C. Niezgody z łaciny na język polski. Por. Niezgoda OFMConv., *Błogosławiona Salomea Piastówna*, Kraków 1996, s. 128. Por. też A. Karwacki, OFMConv., *Błogosławiona Salomea za życia i po śmierci*, Kraków 1911.

⁷² Archiwum Kurii, j.w., wizytacja jw. (por. T. Holcerowa, op. cit., s. XVII–XVIII).

⁷³ Szczegółowy opis obrazu umieścił ks. J. Wiśniewski w swej publikacji z 1933 r. *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Olkuskim, Mariówka Opoczyńska 1933*. Autor cytuje również oba napisy. Obraz wymaga ekspertyzy konserwatorskiej i renowacji wraz z malowanym antepedium mensy ołtarzowej. Ustalenia wymaga również proweniencja obrazu i jego datowanie.

Ryc. 15. Pustelnia bł. Salomei w Grodzisku k. Skały. Widok od pn.-wsch. na kościół i otaczający teren przykościelny tzw. Cmentarz z główną bramką wejściową (A) oraz domem dla kapelana (tzw. Kapelanka). Drzeworyt wg rys. H. Dziarkowskiego, [w:] „Tygodnik Ilustrowany”, 1861 r., nr 99, s. 61

Fig. 15. Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko near Skała. A view from the north-east towards the church and the surrounding square, so-called Graveyard, with the main entrance gate (A) and the house for a chaplain (so-called Chaplain's House). The engraving according to the drawing by H. Dziarkowski, [in:] „Tygodnik Ilustrowany”, 1861, no 99, p. 61

ZAKOŃCZENIE

Na zakończenie trzeba stwierdzić, że w zamyśle twórcy całego założenia była gloryfikacja Salomei, świeżo zaliczonej w poczet błogosławionych, a także propagowanie jej kultu. Pustelnica Salomea, czcicielka Chrystusa – Zbawiciela i Jego Matki, wiodąca na Skale NMP ascetyczne życie, miała stanowić wzór dla odwiedzających jej *Pustelnię*, równocześnie powodować jak najgłębsze przeżycia religijne. Niestety dalsze losy *Pustelni* grodziskiej nie wskazują na szczególną troskę następców ks. Piskorskiego, jak i konwentu klarysek. Już z treści wizytacji biskupiej z 1783 r. wynika, że Pustelnia jest w stanie daleko posuniętego zaniedbania i niszczeje na skutek przeszło trzydziestopięcioletniej opieszałości jej prebendarza⁷⁴. Równocześnie pod koniec XVIII w. Grodzisko stało się obiektem zainteresowania przedstawicieli preromantycznego nurtu odnajdującego w całym założeniu wartości pa-

⁷⁴ Archiwum Kurii, *Akta wizytacji biskupich*, op. cit., sygn. AV 55, s. 8 i n. Por. też: T. Holcerowa, *Barokowe założenie...*, op.cit., s. XXIII–XXVI, Aneks VI.

miątki historycznej owianej tajemniczą aurą *Pustelni bł. Salomei*. Nasilenie się zainteresowań Doliną Prądnika – w tym i Grodziskiem – daje się zauważyć od lat 20. XIX w. Powstają liczne publikacje, również o *Pustelni*, a także pojawia się szereg jej widoków (ryc. 15). Z informacji zawartych w cytowanej publikacji ks. J. Wiśniewskiego można wnioskować, że w latach 90. XIX w. stan zachowania zespołu pustelni nie budził większych zastrzeżeń⁷⁵. Wzrost zainteresowania grodziskiem wiązał się również z rozgłosem, jaki spowodowały badania naukowe – geologiczne, botaniczne i zoologiczne – prowadzone w latach 70. XIX w. w jaskiniach doliny Prądnika. Zmienne losy zespołu pustelni w XIX i XX w.⁷⁶, problematyka badawcza zachowanych relikwów średniowiecznego systemu obronnego zasygnalizowane w nin. artykule oraz prowadzone w ostatnich latach prace konserwatorskie przy jej wyposażeniu architektonicznym, plastycznym wymagają odrębnego opracowania.

Należy ze szczególnym naciskiem podkreślić, że zespół Pustelni – w szeroko pojętym znaczeniu założenia architektoniczno-przestrzennego powstałego z inicjatywy ks. Piskorskiego – został wpisany do Rejestru Zabytków w dn. 9.XII. 1968 r. pod sygn. A–72; natomiast w dn. 21 XII 1970 r. wpisano Grodzisko do rejestru zabytków archeologicznych (rej. Nr 1259), jako wczesnośredniowieczne i średniowieczne grodzisko w Skale. Fakty te oraz położenie *Pustelni – Grodziska* na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego tj. w strefie ochrony krajobrazowej⁷⁷, obligują do szczególnej uwagi przy podejmowaniu wszelkich prac badawczych (terenowych), konserwatorskich i przy rewaloryzacji terenu zajętego przez ten trójczłonowy zespół architektoniczno-krajobrazowy⁷⁸.

PIŚMIENNICTWO

Baczowska W. 1981. *Piskorski Sebastian Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, z.110, s. 559–561.

Dreścik J. 1987. *Kwiatki Świętej Pustynie B. Salomei Panny, na Skale S. Maryey, Treści ideowe barokowej Pustelni Bł. Salomei w Grodzisku*. k. Skąły, „Folia Historiae Artium”, 23: 37–81

Holcer Z., Majewski M. 2001. *O pochodzeniu i genezie „Marmuru bł. Salomei”*, [w:] J. Partyka (red.), *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*. Ojców, s. 54–58.

Holcer Z., 2001. *Zarys historii Grodziska koło Skąły*, [w:] J. Partyka (red.), *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*. Ojców, s. 354–370.

Karwacki A. OFIC. 1911. *Błogosławiona Salomea za życia i po śmierci, w siedemsetletnią rocznicę jej urodzin*. Kraków.

⁷⁵ Wiśniewski J., *Historyczny opis*, op. cit., s. 393 i n.

⁷⁶ Historia Zespołu Pustelni w Grodzisku w XIX – do lat 80. XX w.; por. T. Holcerowa, op. cit., s. 16–24.

⁷⁷ Dnia 02.12.1981 utworzono strefę ochronną Ojcowskiego Parku Narodowego. Zob. J. Partyka, *Kalendarium Ojcowskiego Parku narodowego za lata 1980–1995*, „Prądnik, Prace i Materiały Muzeum im. Prof. W. Szafera”, t. 10, 1995, s. 193.

⁷⁸ Z. Myczkowski, *Regionalizm architektoniczno-krajobrazowy Doliny Prądnika w: Kalendarium Ojcowskiego Parku Narodowego za lata 1980–1995*, „Prądnik, Prace i Materiały Muzeum im. Prof. W. Szafera”, t. 10, 1995, s.135 in. Wśród wyróżniających się zespołów architektoniczno-krajobrazowych Doliny Prądnika autor na pierwszym miejscu wymienia sakralne założenie bł. Salomei na Grodzisku (s. 158). Natomiast w tabelarycznym zestawieniu form naturalnych i kulturowych w dolinie Prądnika (tab. 11, poz.1). wymieniony został klasztor i pustelnia bł. Salomei – Grodzisko, jako obiekt unikatowy wymagający konserwacji.

- Kołodziejcki S. 1997. *XIII-wieczne budowle warowne w dolinie Prądnika*, „Teki Krakowskie”, **5**: 71–80.
- Kołodziejcki S. 2006. *Średniowieczne budowle obronne na terenie Jury Ojcowskiej w świetle najnowszych badań*. Ojców.
- Konior M. 1989. *Proces beatyfikacyjny bł. Salomei*, [w:] J. Matecki (red.), *Z przeszłości Krakowa*. Warszawa – Kraków, s. 69–94.
- Myczkowski Z. 1995. *Regionalizm architektoniczno-krajobrazowy Doliny Prądnika*, „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **10**: 135–188.
- Niezgoda C. OFIC. 1996. *Błogosławiona Salomea Piastówna*. Kraków.
- Ostrowski J. 1973. *Flores vitae B. Salomeae, nieznaną cykl graficzny Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki”, **35**: 43–52.
- Partyka J. 1995. *Kalendarium Ojcowskiego Parku Narodowego*, „Prądnik, Prace Muz. Szafera”, **10**: 193–196.
- Pencakowski P. 1996. *Znak Syna Człowieczego w tęczu kolegiaty Św. Anny w Krakowie*, „Wiadomości Konserwatorskie woj. krakowskiego”, **4**: 49–68.
- Piskorski S. 1691. [cz. I w polskiej wersji językowej], *Kwiecie żywota B. Salomei Panny, Królowej Halickiej, Zakonu S. Klary w Polsce Fundatorki... rozkwitłe*. Wydaniem X. M. Sebastiana Piskorskiego Y.V.D. y Professora Sławney Akademii Krakowskiej, *Pustynie B. Salomei na Skale S. Maryey Kapłana... Roku Pańskiego 1691 w Krakowie w Drukarni Akademickiej* (druk bez paginacji stron), [cz. II w polskiej wersji językowej], *Kwiatki Świętej Pustynie S. Salomei Panny, na Skale S. Maryey...*
- Przała J. 1959. *Architektura i rzeźba Grodziska k. Skały*, „Biuletyn Historii Sztuki”, **1**: 123–124.
- Przała J. 1968. *Nieznana rzeźba warsztatu Berecciego*, „Studia do dziejów Wawelu”, **3**: 445–461.
- Rokosz M. 1995. *Grodzisko skalskie nad Prądnikiem, albo tak zwana Pustelnia Błogosławionej Salomei w XIII w.*, „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **10**: 19–43.
- Stoksik J. 1961. *Powstanie i rozwój klasztoru Klarysek w Krakowie w XIII i XIV w.*, „Rocznik Krakowski”, **35**: 91–125.
- Wiśniewski J. 1933. *Grodzisko czyli pustelnia błogosławionej Salomei*. Mariówka Opoczyńska.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

Akta wizytacji biskupich Pustelni bł. Salomei w Grodzisku: 1727r., sygn. AV 61; 1748 r., sygn. AV 29; 1783 r., sygn. AV 55.

Archiwum SS. Klarysek przy kościele św. Andrzeja w Krakowie

Akta Klasztoru (...) przepisane ze starych co do roku(...), sygn. 38/A

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Liber Testamentorum Testamentum M Sebastiani Piskorski U.J.D. Canonici Cathedralis Cracoviensis (...), sygn. 36

DOKUMENTACJE KONSERWATORSKIE I BADAWCZE
ARCHIWUM MAŁOPOLSKIEGO
WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW W KRAKOWIE
(w układzie chronologicznym)

Ignatowicz J. 1968. *Sprawozdanie z oględzin i przeprowadzonej konserwacji malowideł z XVII w. na zewnątrz kościoła.*

Furdyna J. 1971. *Sprawozdanie z prac konserwatorskich przeprowadzonych na zewnętrznych ścianach kościoła.*

Holcerowa T., Dreścik J. 1982–1983. *Barokowe założenie architektoniczno-przestrzenne Pustelni bł. Salomei w Grodzisku k. Skaby*, t. I, cz. I, *Dokumentacja historyczna*; cz. II, *Próba interpretacji treści ideowych założenia*; t. II, *Ilustracje.*

Holcer Z., Niewalda W., Kołodziejcki S. 1999. *Sprawozdanie z badań historycznych, architektonicznych przeprowadzonych na terenie Pustelni w Grodzisku.*

Niewalda W., Dryja S., Holcer Z. 2000. *Sprawozdanie z badań architektonicznych, archeologicznych i historycznych przeprowadzonych na terenie Pustelni w Grodzisku.*

Dryja S. 2003. *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie Pustelni w Grodzisku.*

SUMMARY

The history of Blessed Salomea's Hermitage on the Blessed Virgin Mary's Rock, popularly known as Grodzisko, goes back to the second half of the 13th century. Grodzisko which was then a fortified castle belonged to Duke Boleslaus the Chaste who in the years 1259–1262 handed it over to his sister Salomea, at that time a nun of Saint Clare's convent in Zawichost. Forced to abandon the convent, Salomea erected a church and established a convent in Grodzisko and this is where she died in 1268 in the odour of sanctity.

The tradition of the convent existing within the walls of the fortified castle survived until the 1640s. After the initiation of Salomea's beatification process in 1630 Saint Clare's sisters from Krakow erected a chapel on the hilltop to commemorate the founder of the convent. Built partly with the use of the surviving medieval walls, the chapel was consecrated in 1642. The beatification of Salomea in 1673 provided a stimulus for erecting the Hermitage of Blessed Salomea in Grodzisko at the turn of the 18th century.

The initiator of this venture was the priest Sebastian Piskorski, a broadly educated man, professor and rector of Krakow's Academy and the confessor of Saint Clare's sisters in Krakow. It was he who designed the programme for the entire layout with its complicated and interpenetrating religious themes. Obviously, the main motif was the life of Blessed Salomea, an ardent worshiper of Christ the Saviour, accompanied by the glorification of the Assumption of the Blessed Virgin Mary. Extensively developed, they became expressed in a three module spatial layout adapted to the topography of the area. The spectacular scenery of the place had a significant role in planning the location of each module of the Hermitage situated on a limestone promontory protruding towards the Prądnik Valley.

The first module occupies the hilltop and includes the chapel from 1642 converted into a church by adding a chancel. The external wall of the chancel adjoins the Garden of Gethsemane built in the form of a grotto. The church square called the Graveyard is surrounded by a wall with three gates and five statues depicting historical figures connected with Blessed Salomea. The sculpture of Salomea was placed on a tall column situated right behind the entrance gate. At the opposite side, outside the wall, stood a cave-chapel devoted

to Christ the Whipped. Currently the chapel does not exist. The discussed group of buildings also includes the house of a chaplain with surviving fragments of medieval rooms in the cellars.

The architecture and interior décor of the church dates from the time of erecting the Hermitage. The side altars and the light elements of the two-coloured floor were made of so-called Blessed Salomea's marble which deposits were discovered by the priest Piskorski in 1689 in the vicinity of Grodzisko.

The second module of the layout is situated on a levelled, flat area below and to the north-west of the church. It has the form of a terrace with the view towards the Prądnik Valley. The modest building standing in this place houses three chapels with interiors made in the shape of caves. In front of the middle chapel is the sculpture of an elephant carrying an obelisk with a statue showing the Assumption of the Blessed Virgin Mary.

The third module of the arrangement lies on the south-west side of the cliff, just over a precipice. It includes a small building consisting of three chambers designed as the "reconstruction of Blessed Salomea's Cell". The middle chamber modelled on a stalactite cave represents the "real cell". Only part of allegorical sculptures and paintings once decorating the cell survived to the present day. The Hermitage was constructed with the use of the remaining walls of the medieval fortress. The winding stony steps connecting the building with the terrace above were named "The Rosary Steps" by the priest Piskorski. The description of the Hermitage and its religious message was published by S. Piskorski in 1691 in a small book entitled *Kwiatki Świętej Pustynie B. Salomei Panny na Skale S. Maryey* (*The Flowers of Blessed Salomea the Hermit on the Blessed Virgin Mary's Rock*).

Translated by A. Krukierek